

Muzej istočne Bosne Tuzla

Srednjovjekovne župe na području sjeveroistočne Bosne

JU Muzej istočne Bosne Tuzla

**SREDNJOVJÉKOVNE ŽUPE NA
PODRUČJU SJEVEROISTOČNE BOSNE**

**SREDNJOVJEKOVNE ŽUPE NA PODRUČJU
SJEVEROISTOČNE BOSNE**

IZDAVAČ:

Javna ustanova Muzej istočne Bosne Tuzla

ZA IZDAVAČA:

Vesna Isabegović, direktorica JU Muzej istočne Bosne Tuzla

AUTORI:

Mirsad Bakalović, kustos arheolog

Nataša Perić, kustos historičar

LIKOVNA OPREMA:

Fotografije, karte i skice korištene iz Fototeke Arheološkog odjeljenja
JU Muzej istočne Bosne Tuzla

TEHNIČKA PRIPREMA, REPRO I ŠTAMPA:

PrintCom d.o.o. Tuzla

ŠTAMPA:

PrintCom d.o.o. Grafički inženjering Tuzla

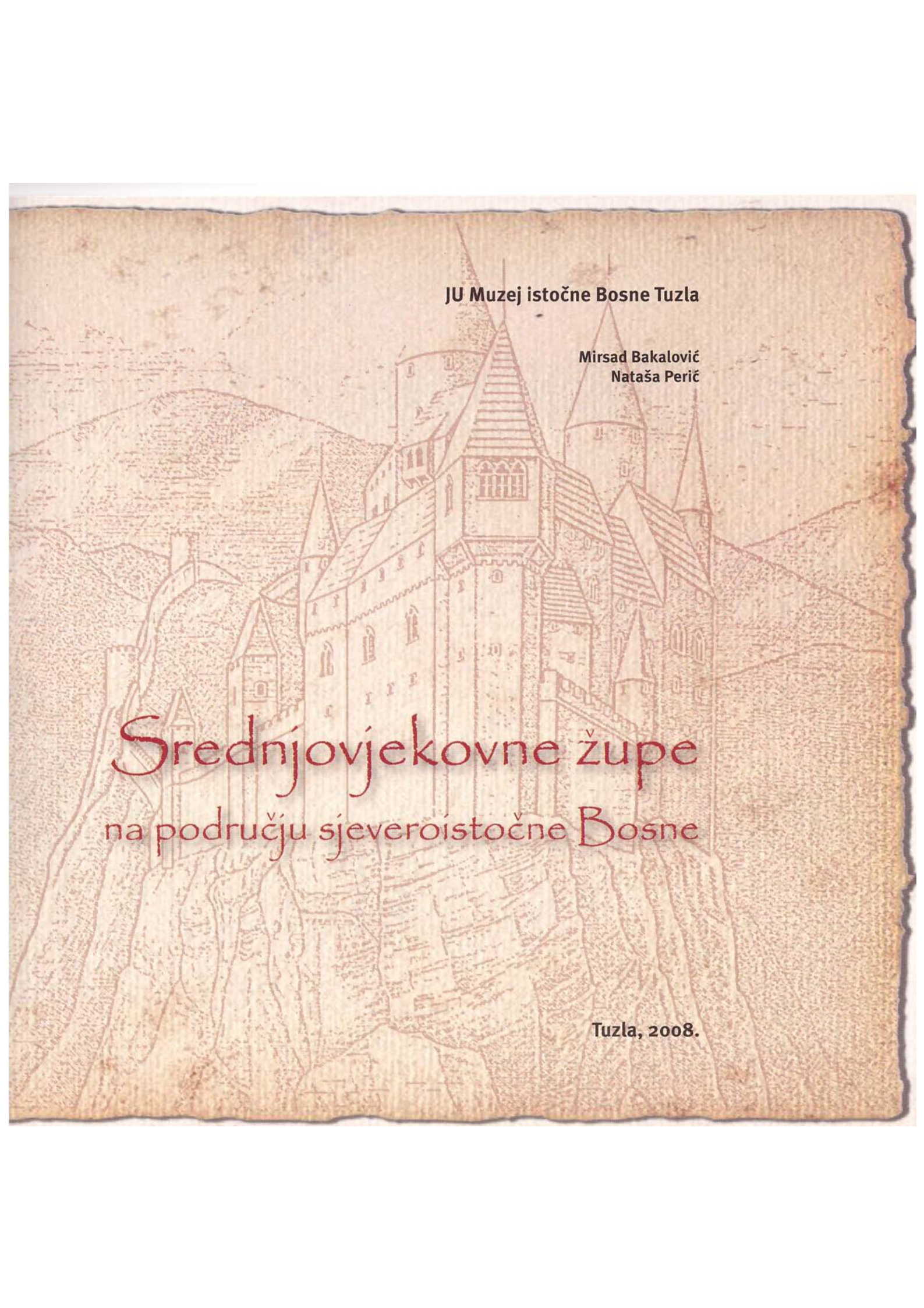
ZA ŠTAMPARIJU:

Delila Hadžimehmedović

TIRAŽ:

200 primjeraka

Tuzla, 2008. godine

JU Muzej istočne Bosne Tuzla

Mirsad Bakalović
Nataša Perić

Srednjovjekovne župe
na području sjeveroistočne Bosne

Tuzla, 2008.

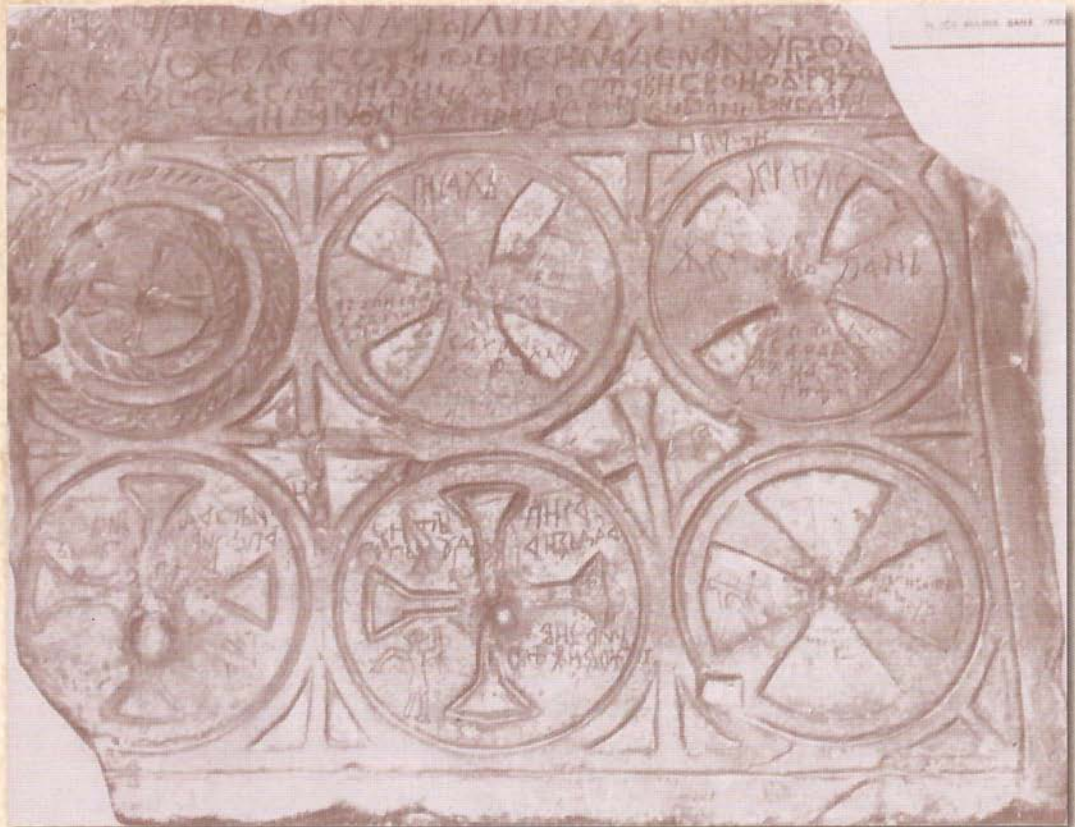
Historija srednjovjekovne bosanske države s akcentom na župe Soli i Usora

Bosna se prvi put pominje u X vijeku (950. god.), u djelu vizantijskog cara i historičara Konstantina VII Porfirogenita "*De administrando imperio*" (O upravljanju državom), kao mala oblast koju čine dva grada, Katera (današnji Kotorac u Sarajevskom polju iznad Butmira) i Desnek (ne postoje pouzdani podaci gdje se grad nalazio). Bosna je u to vrijeme obuhvatala prostor oko gornjeg toka rijeke Bosne i vjerovatno samo Sarajevsko polje sa okolnim planinskim padinama. Porfirogenit takođe, pominje oblast *Soli* što je ujedno i prvi pomen Soli (današnje Tuzle). *Župa Soli* obuhvatala je predio u srednjem toku rijeke Spreče, a granicu je činila planina Majevisa, zemlje Zlatonosovića, Jablanića i prvobitna Župa Usora. Župa Soli je jedna od rijetkih župa u Bosni i Hercegovini gdje nije sačuvan nijedan srednjovjekovni grad, a takođe je jedna od rijetkih bosanskih župa koja je često bila pod vlašću različitih vladara (ugarskih, bosanskih i srpskih). Prema nekim historičarima, *Župa Usora* je obuhvatala najprije sjeverni dio Bosne do Save, a zatim predio Soli i Usore (od Doboja do Drine). Usora i Soli su vremenom spojene u jednu župu, koja je nazvana Župa Usore i Soli, u kojoj je Usora imala dominaciju. Pored ove župe, na prostoru sjeveroistočne Bosne su egzistirale i župe: *Osat*, *Gradačac*, *Koraj* i *Birač*. Postoji veoma malo podataka koji govore o prilikama u ovim župama.

U periodu od 1081 do 1088. godine, Bosna je bila pod dominacijom dukljanskog kneza Bodiina. On je za svog predstavnika postavio kneza Stefana, koji se pominje kao prvi vladar Bosne. Postoji veoma malo podataka koji govore o Župi Soli u ovom periodu, ali se zna da su Usora i Soli u prvoj polovini XI vijeka bile pod vlašću Ugarske, koja je ove oblasti kroz vijekove „poklanjala“ ugarskim, srpskim i bosanskim velikašima.

Prvi poznati bosanski ban bio je **Borić (1154-1163.)**. Njegovu vladavinu karakterišu ugarsko-vizantijski sukobi, u kojima je on učestvovao na strani ugarskog kralja. Pod njegovom vlašću bile su oblasti Usore i Soli, Boračka župa, dolina rijeke Rame i predjeli od planine Borove glave. Poslije njegove vladavine, Bosna je poslednji put došla pod vizantijsku vlast. Pretpostavlja se, da su Usora i Soli, poslije njega, bile pod ugarskom dominacijom.

Bana Borića je naslijedio **ban Kulin (1180-1204.)**, koji se smatra jednim od najvećih vladara u historiji Bosne. U vrijeme njegove vladavine dolazi do političko-ekonomske stabilizacije, širenja teritorija Bosne i razvoja trgovine i kulture. Za vrijeme Kulina bana, župe Usora i Soli su ulazile u sastav bosanske države. Najznačajniji dokument iz ovog perioda jeste Povelja Kulina bana, kojom on poziva dubrovačke trgovce da slobodno trguju u

*Ploča sa natpisom
bana Kulina,
Muhašinovići (Visoko)*

Bosni, što je ujedno i prvi Međunarodni ugovor Bosne. Za vrijeme njegove vladavine, u Bosni dolazi do pojave bogumilskog učenja (1199.), koje predstavlja specifičnost srednjovjekovne bosanske države.

Period do početka vladavine bana Mateja Ninoslava, nije dovoljno rasvijetljen, ali se zna da je jedini poznati vladar bio *ban Stefan*, za koga se pretpostavlja da je bio sin bana Kulina. Stefanov sin Sibislav je bio usorski knez, a oblast Soli je bila pod vlašću bana Stefana, koji je imao podršku ugarskog kralja. Ugarski kralj Andrija II je 1225. godine ustupio župe Usoru i Soli kaločkom nadbiskupu Ugolinu.

Za vrijeme vladavine **bana Mateja Ninoslava (1233-1250.)**, ugarska država nastoji da iskorijeni bogumislko učenje, koje je bilo u suprotnosti sa crkvenim učenjem Rima. Zbog toga dolazi do rata između Ugarske i Bosne (1237.), u kojem Ugarska nije ostvarila značajniji uspjeh. Ipak, ugarski kralj Bela odredio je uzimanje desetine iz Usore i Soli i Donjih krajeva. Inače, oblasti Usore i Soli bile su jako uporište bosanskih bogumila. Župa Soli je pripadala bosanskoj banovini, a Župom Usorom je upravljao knez Sibislav. Ban Ninoslav je za vrijeme svoje vladavine obnovio ugovor sa Dubrovačkom republikom.

Poslije smrti bana Mateja Ninoslava, Ugarska je podijelila Bosnu u više oblasti. U užem djelu ostao je na vlasti **ban Prijezda (1254-1287.)**, osnivač dinastije Kotromanića, dok su oblasti Usora i Soli, prema odluci ugarskog kralja Bele, ušle u sastav bosansko-mačvanske banovine i povjerene na upravu njegovom zetu Rastislavu Mihajloviću. Od ovog perioda, pa sve do 1325. godine kada je na vlasti bio Stjepan II Kotromanić, župe Usora i Soli su bile odvojene od ostalih bosanskih oblasti i pripadale su Ugarskoj, koja ih ih je stavljala pod vlast ugarskih i srpskih velikaša. Poslije smrti Rastislava Mihajlovića, ove oblasti je naslijedila njegova supruga Ana, koja se od 1264. pominje kao bosansko-mačvanska vojvotkinja. Anu je naslijedio njen sin Bela 1271. godine. Bosansko-mačvansko vojvodstvo se raspada 1272. godine na banovine. Ban Usore i Soli bio je ugarski plemić Henrih Gising. Od 1273. godine banovi u ovim oblastima su bili najprije Jan, a zatim Jernej. Iste godine, ponovo dolazi do stvaranja bosansko-mačvanske banovine, na čijem čelu je bio ban Egidije. Ne postoje pouzdani podaci koji govore o oblastima Usore i Soli u periodu od 1274-1279. Vrhovna uprava nad bosansko-mačvanskom banovinom povjerena je 1279. godine severinskom banu Ugrinu, a od 1280. ponovo je uspostavljeno bosansko-mačvansko vojvodstvo nad kojim upravlja Ugrinova majka Jelisaveta, čiji je glavni zadatak bio da u ovim oblastima učvrsti katoličku vjeru. Od 1284. godine oblasti Usore i Soli su povjerene srpskom kralju Dragutinu koji se odrekao prijestolja u Srbiji.

Stjepan I Kotromanić (1287-1302) naslijedio je bana Prijezdu. Njegovu vladavinu karakteriše borba sa hrvatskim velikašima Šubićima, koji su zbog slabljenja centralne vlasti u Ugarskoj, kratkotrajno ovladali Bosnom u periodu od 1302-1322. godine.

Za vrijeme vladavine **Stjepana II Kotromanića (1322-1353.)**, Bosna je doživjela društveni, kulturni i teritorijalni razvoj. U povelji, koja je izdata 1322. godine u Milama kod Jajca, piše da je Stjepan II Kotromanić "*ban Stepan po milosti božjoj gospodin vsem zemljam bosanskim, i Soli i Usore i Dolnjim kraem, i Hlmske zemle gospodin...*". Ovo je prvi put da se Župa Soli pominje u tituli bosanskog vladara i da ima svog posebnog župana (župan Budoš). Vlast bosanskog bana se proširila i na Hum (od 1326.), tako da se bosanska srednjovjekovna država prostirala "*Od Save do mora i od Cetine do Drine*".

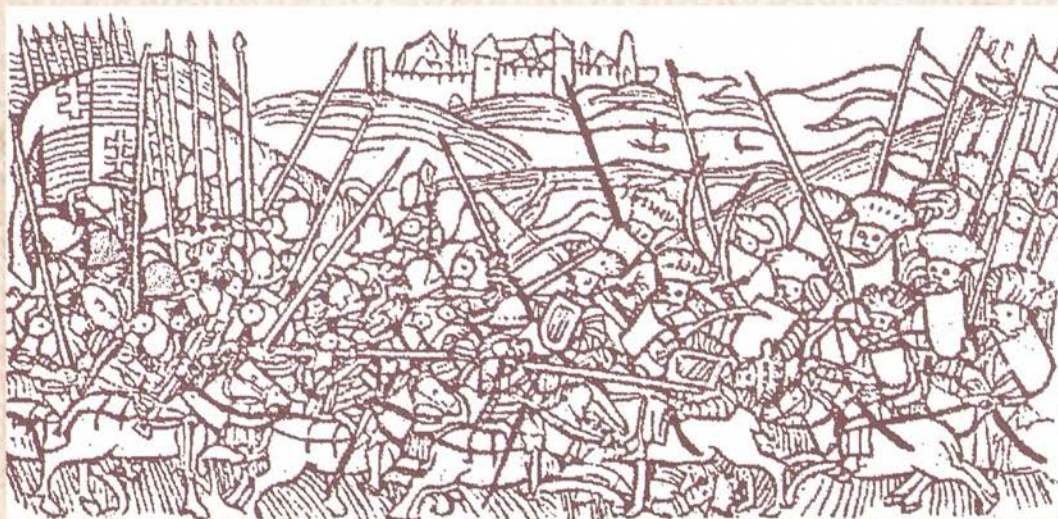
Poslije smrti Stjepana II Kotromanića, na vlast dolazi njegov sinovac **Tvrtko I (1353-1391.)**, za čije vladavine je bosanska država doživjela vrhunac moći. U jesen 1377. godine, u manastiru Mileševu, Tvrtko I krunisan je za kralja (*kralj Srbijem i Bosni i Pomorju i zapadnim Stranama*), a njegovu krunidbu priznali su Dubrovčani, Mlečani i najznačajnije

Kralj Tvrtko I

srpske velmože. Za vrijeme njegove vladavine, župe Usora i Soli su se naizmjenično nalazile pod njegovom, ali i ugarskom vlašću. U povelji iz 1380. godine, koju je kralj Tvrtko I izdao velikašu Hrvoju Vukčiću može se vidjeti da je Tvrtko I “*kralj Srblijem, Bosni, Primorju, Hlmski zemli, Dolnim kraem, Zapadnim stranam, Usori, Soli i Podrinju*”.

Poslije smrti Tvrtka I dolazi do postepenog opadanja moći bosanske države. Na vlast dolazi bosanski **kralj Dabiša (1391-1395.)**, za čije vladavine se smanjuje teritorij Bosne i jača uticaj trojice velikaša: *Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Sandalja Hranića Kosače i Pavla Radenovića*. Oblasti Soli i Usore su bile pod vlašću bosanskog kralja, a 1394. godine, ugarska vojska je napala utvrđeni grad Dobor u Usori, te je bosanski kralj u interesu mira morao da napravi izvjesne ustupke ugarskoj državi.

Boj između bosanske i ugarske vojske (iz augsburškog izdanja kronike Ivana Turčanskog)

Kralja Dabišu je naslijedila njegova supruga **kraljica Jelena (1395-1398.)**, koja nije imala jak uticaj na bosansku vlastelu, te je njihova moć sve više jačala.

Poslije kraljice Jelene, na bosanski prijesto je došao **kralj Stjepan Ostoja (1398-1404.)**, uz pomoć bosanskog velikaša Hrvoja Vukčića, sa kojim je kasnije došao u sukob. Zbog toga ga je Hrvoje Vukčić protjerao i doveo na prijesto **Tvrtka II Tvrtkovića (1404-1409.)**. Međutim, bivši kralj Ostoja se vratio 1409. godine i zauzeo utvrđeni grad Bobovac, te je Bosna istovremeno imala dva kralja. Za vladavine kralja Stjepana Ostoje, župe Usora i Soli su bile u sastavu bosanske države, ali nisu imale poseban značaj. Za vrijeme kralja

Tvrтка II Tvrtkovića, dolazi do bosansko-ugarskog rata 1405. godine, u kojem je ugarska vojska zauzela grad Srebrenik u Usori. Međutim, kralj Tvrtko je zatražio pomoć od napuljskog kralja Ladislava, koji mu je priznao vlast nad Usorom i bosanska vojska je tom prilikom opkolila Srebrenik i ugarsku vojsku. Ugarski kralj Sigismund je 1408. godine krenuo u novi vojni pohod protiv Bosne. Tada je osvojio Srebrenik i još neke gradove, a grad Dobor porušio i tako porazio kralja Tvrтка II. Ugarski kralj Sigismund je povjerio oblast Usore na upravu Ivanu Gari, a Soli je dao na upravu Ivanu Moroviću, mačvanskom banu. U ovom periodu, osmanska vojska je uz pomoć bosanskog velikaša Hrvoja Vukčića povela rat protiv Ugarske i tom prilikom po prvi put zauzela oblasti Usore i Soli.

Poslije smrti kralja Ostoje, za novog vladara izabran je njegov sin **Stjepan Ostojić (1418-1421.)**, a nakon njega na vlast ponovo dolazi **Tvrтко II (1421-1443.)**, za čije vladavine je osmansko carstvo nastojalo da se učvrsti na tlu bosanske države. Osmanska vojska je 1426. godine prodrla u Bosnu sa oko četiri hiljade vojnika i opustošila Usoru i Soli, a grad Srebrenik Osmanlije su zadržale za sebe.

Tvrтка II nasljeđuje **kralj Stjepan Tomaš (1443-1461.)** koji je imao vlast samo u sjeverozapadnom dijelu bosanske države, dok se istovremeno nazirala okupacija prostora bosanske države od strane osmanskog carstva. Kralj Stjepan Tomaš je 1444. godine uspio da osvoji grad Srebrenik i Usoru od Osmanlija. U savezu koji je sklopio sa Dubrovčanima protiv Hercega Stjepana, kralj se naziva "kralj... Usore, Soli i Podrinju". On je 1449. u gradu Doboru s mačvanskim banom Janošem od Koroga sklopio ugovor za zajedničku borbu protiv Osmanlija, a 1457. godine u istom gradu primio papinog poslanika koji je propovjedao krstaški rat protiv osmanskog carstva.

U ovim uslovima je umro kralj Tomaš, a naslijedio ga je njegov sin **Stjepan Tomašević (1461-1463.)**, koji je ujedno i posljednji bosanski kralj. On

Rekonstrukcija grobne ploče kralja Tvrтка II

Kralj Tomaš

Posljednji bosanski kralj
Stjepan Tomašević

je samo formalno bio "kralj Srbije, Bosne, Primorja, Humske zemlje, Dalmacije, Hrvatske, Donjim Krajem, zapadnim Stranam, Usore, Soli i Podrinju". Osmanlije su već uveliko bile u Bosni, podizali nove gradove, poticali bune seljaka obećavajući im bolje uslove života.

Osmanska vojska je 1463. godine krenula u poslednju ofanzivu osvajanja Bosne i prvi udar izvršila na sjeveroistoku Bosne, na Usoru i Soli. Za samo nekoliko sedmica osvojena je skoro cijela bosanska država. Prilikom pokušaja da napusti Bosnu pred vojskom sultana Mehmeda II, kralj Stjepan Tomašević je uhvaćen i pogubljen u blizini Jajca.

Tako je srednjovjekovna bosanska država pala pod vlast osmanskog carstva, koje će se na ovim prostorima održati do Berlinskog kongresa 1878. godine.

Propašću srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva 1463. godine, gasi se i dinastija Kotromanića. Kralja Stjepana Tomaševića zajedno sa stricem Radivojem pogubile su Osmanlije. Iz zemlje su uspjele pobjeći kraljice: **Katarina-kraljica majka**, udovica kralja Tomaša i maćeha kralja Stjepana Tomaševića, i **kraljica Mara**, žena Stjepana Tomaševića.

Kraljica Mara je prvo izbjegla u Hrvatsku, pa u Split i na kraju u Dubrovnik. Poslednje vijesti o njoj potiču iz 1495. godine, kada je mogla imati oko 50 do 54 godine straosti.

Kraljica Katarina je uspjele pobjeći pred Osmanlijama iz Kozograda kod Fojnice u Ston, a odatle se lađom uputila u Dubrovnik. Zbog nesporazuma s dubrovčanima, Katarina odlazi u Rim, gdje je ostala do smrti. Sve do smrti činila je velike napore da sazna nešto o sudbini svoje djece, **prinčezima Katarini i princu Sigismundu**. Kada je saznala da su oboje prevedeni na islam i da joj se neće nikada vratiti, niti će ih ikada više vidjeti, to ju je sasvim dotuklo i bacilo na bolesničku postelju. Umrula je 25. oktobra 1478. godine, u 54. godini života. Pokopana je u crkvi Sv. Marija od Are coeli, u strogom centru Rima.

Kraljica Katarina

Nadgrobna ploča
kraljice Katarine
(crkva Sv. Marije od
Arecoeli u Rimu)

Povelja Kulina bana iz 1189. godine

Povelja Kulina bana iz 1189. godine prvi je pisani dokument, odnosno, međunarodni ugovor, koji potvrđuje državnost Bosne u srednjem vijeku. Iz teksta povelje jasno se vidi da je Kulin vladar Bosanske države i da kao njen ban daje Dubrovčanima pravo na slobodnu trgovinu, te da ih njegovi službenici u tome neće ometati. Takođe, dodatak koji je napisao dijak Radoje neosporan je dokaz postojanja državne kancelarije, ili u današnjem smislu, administracije. Povelja Kulina bana, kao dokaz bosanske državnosti, ima veliku historijsku vrijednost za Bosnu i Hercegovinu. Kulin ban je ovom poveljom, prije svega, kao političko-diplomatskim aktom, obezbjedio da u sukobu sa Ugarskim kraljevstvom na sjeveru zemlje, za saveznika ima Dubrovačku Republiku. Dubrovčani su za savezništvo dobili monopol nad trgovinom soli na području Bosne, a to je, zbog razvijenog stočarstva, bio vrlo unosan posao. Na drugoj strani, Kulinova povelja je zadala težak udarac Župi Soli, koja je dotada bila jedna od najvažnijih bosanskih župa. Bosna je, radi viših političkih interesa, morala žrtvovati vlastitu proizvodnju soli u dolini rijeke Jale, u gradu Soli, što se negativno odrazilo na prilike u župi.

Kulinova povelja bila je više od 700 godina u Dubrovačkom arhivu. U Dubrovniku je 5. maja 1817. godine izbio veći požar koji je uništio i dio dvorca u kojem se nalazila arhivska građa. Poslije požara, sitni trgovci duhanom su razgrabili nagoreni papir i koristili ga za zamotavanje duhana. Igrum slučaja, povelja je završila u rukama Jeremije Gegića, ruskog konzula u Dubrovniku. Kasnije je, ne zna se kako i kada, dospjela u biblioteku Carske akademije nauka. Danas se nalazi u arhivu Sankt Petersburgu u Rusiji.

In nomine patris et filii et spiritus sancti amen. Ego banus Kulinus volente
 comiti Gerualdo et civi ragusensi recti amici fore perpetuo et rec
 ta vobis pacem manutene et amicitia vera. et ragusens p
 tota fra nra abulantes mercantes seu habitates et transientes
 recta fide et conscientia vera recipere absq ulla datione nisi qd
 sua voluntate in donu dare voluerit. et apud nos du fuerit
 manutene et consiliu eis ptere ut nre pone ad nrm posse
 absq fraude et malo ingenio sic me d admuer. hec sca. m. sui
 getia.

Ун мѣнцѣ кска не тога дхѣ кванъ
 съндѣ кска дѣлнъ пркстѣ а то те рѣне
 и ксѣ крѣкѣ шѣ нѣ вѣсѣ кѣ рѣдѣ а чѣ
 дѣ брѣ оу чѣ шѣ прѣкѣ прѣкѣ а ѣ вѣ рѣ
 иа а ѣ ѣ вѣ сѣ а ѣ нѣ до рѣ вѣ сѣ а ѣ прѣкѣ рѣн
 дѣ рѣ жѣ а ѣ сѣ вѣ кѣ а ѣ прѣкѣ вѣ рѣ дѣ до кѣ
 ѣ сѣ а ѣ жѣ кѣ вѣ сѣ нѣ дѣ брѣ оу чѣ а ѣ сѣ нѣ
 ѣ хѣ дѣ нѣ по мѣ оу чѣ вѣ лѣ дѣ нѣ нѣ оу чѣ рѣ нѣ
 ѣ сѣ рѣ дѣ вѣ сѣ а ѣ рѣ оу чѣ рѣ кѣ вѣ нѣ прѣ
 ѣ сѣ оу чѣ лѣ дѣ нѣ рѣ оу чѣ рѣ оу чѣ а ѣ кѣ ѣ оу чѣ
 ѣ кѣ оу чѣ вѣ оу чѣ лѣ оу чѣ а ѣ оу чѣ нѣ нѣ дѣ нѣ
 ѣ кѣ вѣ дѣ нѣ ѣ оу чѣ лѣ хѣ у чѣ рѣ нѣ кѣ оу чѣ
 ѣ нѣ лѣ nѣ до кѣ оу чѣ ѣ оу чѣ кѣ вѣ дѣ нѣ дѣ нѣ
 ѣ оу чѣ сѣ вѣ кѣ ѣ нѣ по мѣ оу чѣ ѣ оу чѣ сѣ рѣ нѣ
 ѣ вѣ жѣ оу чѣ кѣ сѣ рѣ нѣ оу чѣ вѣ оу чѣ вѣ сѣ рѣ нѣ
 ѣ оу чѣ а ѣ прѣ нѣ ѣ сѣ а ѣ ѣ oу чѣ мѣ вѣ nѣ
 ѣ а ѣ рѣ nѣ nѣ nѣ ѣ oу чѣ а ѣ nѣ дѣ nѣ ѣ рѣ nѣ
 ѣ a ѣ nѣ rѣ kѣ nѣ nѣ oу чѣ хѣ nѣ nѣ oу чѣ nѣ
 ѣ oу чѣ lѣ oу чѣ kѣ vѣ kѣ oу чѣ ѣ rѣ oу чѣ kѣ nѣ
 ѣ nѣ oу чѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ oу чѣ kѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ
 ѣ nѣ oу чѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ oу чѣ kѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ
 ѣ nѣ oу чѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ oу чѣ kѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ
 ѣ nѣ oу чѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ oу чѣ kѣ vѣ sѣ oу чѣ nѣ

TEKST POVELJE

U ime otca i sina i svetoga duha.
 Ja, ban bosanski Kulin, prisezaju tebe,
 kneže Krvašu, i vsjem građam
 dubrovčam, pravi prijatelj biti vam,
 od sele i dovjeka.
 I prav goj (mir) držati s vami i pravu
 vjeru – dokole s'm živ.
 Vsi Dubrovčane, kire (koji) hode po
 mojemu vladaniju, trgujuće godje si kto
 hoće krjevati (kretati se), godje si kto
 mine, pravov vjerov i pravim srcem
 držati je, bez vsakoje zledi (krivnje) –
 razvje (osim) što mi kto da svojev voljov
 poklon.
 I da im ne bude od mojih č'stnikov
 (državnik) sile.
 I dokle u mne budu – dati im sv'jet i
 pomoć, kakore i sebję, kolikore može,
 bez v'sega zloga primisla.
 Tako mi, bože, pomagaj, i sije sveto
 jevanđelje.

Riječi Kulinovog pisara dijka Radoja,
 koje je dodao povelji:
 Ja, Radoje, dijak banj, pisah siju knjigu
 poveljov banov, od rož'stva Kristova
 tisuća i s'to i osam'deset i devet ljet',
 mjeseca avgusta, u dvadeset i deveti
 dn', usječenie glave Jovana Krstitelja.

Bosanski banovi i kraljevi

Izgled krune bosanskih kraljeva prema predstavama na državnim pečatima, novcu, ostacima veza na kraljevskom plaštu, ulomcima ukrasne arhitekture itd.

Ostatak zlatom vezenog grba sa plašta kralja Tvrtka I, koji je poslužio za rekonstrukciju savremenog bosanskohercegovačkog državnog grba

- ◆ KRALJ STJEPAN TOMAŠEVIĆ (1461 – 1463.)
- ◆ KRALJ STJEPAN TOMAŠ (1443 – 1461.)
- ◆ KRALJ TVRTKO II TVRTKOVIĆ (1421 – 1443.)
- ◆ KRALJ STJEPAN OSTOJIĆ (1418 – 1421.)
- ◆ KRALJ STJEPAN OSTOJA (1409 – 1418.)
- ◆ KRALJ TVRTKO II TVRTKOVIĆ (1404 – 1409.)
- ◆ KRALJ STJEPAN OSTOJA (1398 – 1404.)
- ◆ KRALJICA JELENA (1395 – 1398.)
- ◆ KRALJ STJEPAN DABIŠA (1391 – 1395.)
- ◆ KRALJ TVRTKO I KOTROMANIĆ (1377 – 1391.)
- ◆ BAN TVRTKO I KOTROMANIĆ (1353 – 1377.)
- ◆ BAN STJEPAN II KOTROMANIĆ (1322 – 1353.)
- ◆ BAN MLADEN II ŠUBIĆ (1304 – 1322.)
- ◆ BAN MLADEN I ŠUBIĆ (1302 – 1304.)
- ◆ BAN STJEPAN I KOTROMANIĆ (1287 – 1302.)
- ◆ BAN PRIJEZDA (1254 – 1287.)
- ◆ BAN MATEJ NINOSLAV (1233 – 1250.)
- ◆ BAN STEFAN (?)
- ◆ BAN KULIN (1180 – 1204.)
- ◆ BAN BORIĆ (1154 – 1163.)

*Rekonstrukcija grba
bosanske vladarske
dinastije Kotromanića,
prema ostacima sa plašta
kralja Tvrtka I*

Gradovi i naselja

bog svoje očuvanosti utvrđeni gradovi predstavljaju najvažniju grupu arhitektonskih objekata srednjovjekovne Bosne. Smatra se da je tokom srednjeg vijeka na području današnje Bosne i Hercegovine bilo izgrađeno oko 300 utvrđenih gradova. Od toga je danas moguće topografski ubicirati tek 200 takvih objekata. Najveći dio gradova nalazi se u ruševinama i u najboljem slučaju mogu se pratiti samo temelji gradskih kula i zidina. U manjem dijelu gradova sačuvani su pojedini objekti, kule ili dio bedema, u prvobitnom stanju ili napola srušeni.

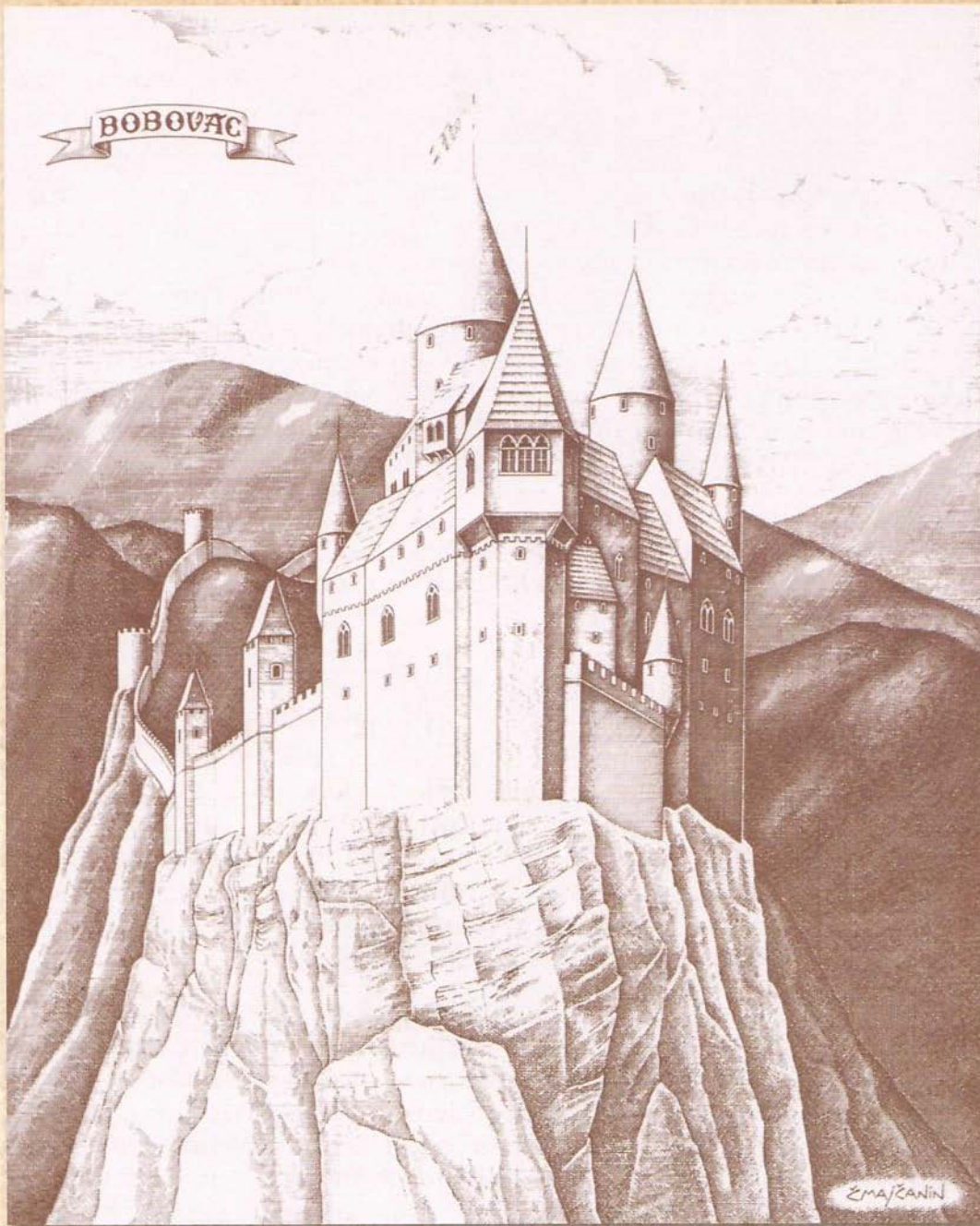
Veličina prostora koji je opasan odbrambenim zidom i koji se u srednjovjekovnoj Bosni naziva gradom, kreće se od koje stotine kvadrata do nekoliko hektara. Pri tome, najveći broj gradova ne prelazi površinu od 1000 m². Po svojoj namjeni, ovi gradovi su pretežno utvrđena podignuta za odbranu upravno-političkih jedinica, u manjem broju pojedinih naselja ili seoskih općina, te za osiguranje puteva, rudnika, prolaza, granica i feudalnih posjeda.

Grad je uvijek podignut na prirodno najbolje utvrđenom i zaštićenom položaju. Udaljenost od glavnih naselja mogla je iznositi od nekoliko minuta do čitavog sata pješaćenja.

O vremenu kada se pojavljuju prvi gradovi u Bosni i Hercegovini mogu se dati samo nepotpuni podaci. Podaci o gradovima koje spominje Konstanin VII Porfirogenet nisu još uvijek provjereni. Ugraski izvori iz sredine XII vijeka spominju prva utvrđenja u Bosni. Brojnije vijesti o bosanskim gradovima potiču tek iz treće decenije XIV vijeka, u vrijeme vladavine bana Stjepana II i kralja Tvrtka I. Tada je izgrađena većina značajnih gradova u Bosni, prvenstveno s ciljem jačanja centralne vlasti na račun široke autonomije starog župskog sistema.

Pravo podizanja i posjedovanja gradova imao je u prvom redu vladar. Gradove podižu i drže ih u posjedu i pojedine velikaške porodice koje su tokom vremena postale i gospodari čitavih autonomnih oblasti.

Najveći grad je bio Bobovac, koji je ujedno bio i državna prijestolnica i kraljevska rezidencija. Uz Bobovac, svojom veličinom izdvajaju se još i Črešnjevo, Bokševac, Lajce i Borač.

*Bobovac
(pokušaj rekonstrukcije na
osnovi historijsko-arheoloških
podataka)*

*Stećak s viteškom scenom
ispred gradskih kula,
Donja Zgošća*

Osnovni građevinski i funkcionalni elementi srednjovjekovnog grada su bedemi i kule. Forma grada je obično nepravilni poligon, od trokuta do poligona sa 15 i više uglova, i maksimalno je prilagođena uslovima terena. Debljina bedemskih zidova kreće se od 90 do 200 cm. Visina bedemskih zidova takođe je različita, s tim da je iznad provalija bilo zidova visokih jedva 3-4 m, a na izloženim i pristupačnim mjestima njihova visina je dosegala 15 i više metara. Zbog usavršavanja ratne tehnike, bedemi s kraja XIV i iz XV vijeka su znatno deblji i viši nego zidine starijih

utvrđenja. Građevinski materijal od kojeg su se gradili gradovi bio je kamen vezan krečnim malterom. Kapija grada obično se nalazila u sastavu ulazne kule, a bilo je i slučajeva da se nalazila direktno u bedemskom zidu. Neki veći gradovi imali su po dvije kapije, kao, npr., Jajce i Bobovac. Osim toga, u bedemskim zidovima bilo je ponegdje i sporednih-tajnih izlaza, predviđenih za slučaj opasnosti.

Drugi bitni element srednjovjekovnog grada predstavlja kula – jedna ili više njih. Prema funkciji i položaju u sistemu gradskih fortifikacija postojale su: glavne, ulazne, ugaone, pobočne i isturene kule. Najveći broj gradova ima samo jednu glavnu kulu koja je često i jedina kula u gradu.

Od ostalih građevinskih elemenata namijenjenih odbrani grada treba spomenuti: usjeke, jarke i pokretne mostove. Svaki srednjovjekovni grad, gdje god je to bilo moguće provjeriti, ima jednu ili više cisterni za vodu. To je razumljivo kada se imaju u vidu uslovi i metodi srednjovjekovnog ratovanja – dugotrajna opsada gradova.

Na području sjeveroistočne Bosne, za vrijeme srednjovjekovne bosanske države, nalazilo se tridesetak gradova, od kojih su najznačajniji:

Soli (Salenes) je grad u istoimenoj župi i nalazio se na području današnje Tuzle, na prostoru između Šarene džamije i stare zgrade Općine Tuzla. Prvi put se spominje 950. godine u djelu Konstantina VII Porifrogenita. Grad je, najvjerovatnije, bio sagrađen od drveta, jer se u tursko-osmanskim dokumentima naziva *Agac Hisar* (Drveni grad) kojeg je spalio posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević prilikom povlačenja ispred turskih akindija. Na temeljima spaljenog grada Osmanlije su podigle prvo vojno utvrđenje i mahal, Atik (Staru) mahal. U neposrednoj okolini Soli nalazili su se i utvrđeni gradovi, Gradovrh u Solini, gdje se nalazio franjevački samostan, Krešića gradina u Par Selu i Grad na is-

*Dio srednjovjekovne nekropole
na Kicelju, Tuzla*

toimenom brdu u Gornjoj Tuzli. Arheološkim istraživanjima tokom 2006. i 2007. godine na brdu Kicelj, koje se izdiže iznad centra Tuzle, otkrivena je srednjovjekovna nekropola, kao i ostaci slavenske poluzemunice. Ovo je još jedna potvrda da je u srednjem vijeku na području današnje Tuzle postojalo naselje Soli, čiji su se stanovnici, između ostalog, najvjerovatnije bavili i proizvodnjom soli.

Grad Srebrenik pripadao je Župi Usori. Bio je najutvrđeniji grad u Bosni. I danas je dobro očuvan. U Srebreniku je boravio ban Stjepan Kotromanić i rodio se Tvrtko I, budući bosanski kralj. U XV vijeku grad se nalazio pod vlašću ugarskih kraljeva, a od 1464. do 1512. godine, kada su Osmanlije osvojile veći dio Bosne, Srebrenik je bio sjedište Srebreničke banovine. Osmanlije su ga zauzele tek 1520. godine.

Grad Srebrenik

Soko grad

Grad Teočak

Grad Zvornik

Grad Sokol kod Gračanice se spominje u ugovoru kralja Sigismunda i despota Stefana 1426. godine. Gospodar Sokola od 1429. godine je bio kralj Radivoje. Pripadao je Župi Usori. I danas su vidljivi ostaci grada.

Grad Teočak prvi put se spominje 1432. godine. Nalazio se iznad rijeke Tavne i bio je trougaone osnove, a na svakom uglu bila je po jedna kula. Kroz Teočak su prolazili trgovci i poslanici u Ugarsku i Srbiju. Kralj Sigismund darovao je Teočak despotu Đurađu Brankoviću. Poslije pada Bosne pod Osmanlije, ovaj kraj je zauzeo Matija Korvin. U njegovo ime sjeveroistočnom Bosnom vladao je kao kralj Nikola Iločki sa sjedištem u Teočaku.

Grad Zvonik je prvobitno ime srednjovjekovnog grada Zvornika. Pretpostavlja se da je grad dobio ime po zvoniku porušene crkve koja se nalazila na mjestu današnjeg grada. Zvornik se prvi put spominje 1412. godine. Gradom je gospodarila velikaška porodica Zlatonosovića. U Zvorniku su dubrovčani osnovali svoju koloniju, čiji su se trgovci bavili izvozom srebra.

Grad Srebrenik kod Srebrenice se nalazio iznad srebreničkih rudnika srebra i olova. Srebrenica, koja se prvi put spominje u dubrovačkim izvorima 1352. godine, bila je podgrađe grada Srebrenika. Spominje se u izvorima da je kralj Sigismund 1409. došao u Srebrenik, a osvojio Srebrenicu 1410. godine. Grad su jedno vrijeme držale Osmanlije, ali ga je 1444. oduzeo bosanski kralj Tomaš. Od 1451. godine je bio u rukama despota Đurađa. Dubrovčani su osnovali u Srebrenici svoju koloniju, na čijem je čelu bio konzul. U Srebrenici su i bosanski i srpski i osmanski vladari kovali svoj novac. Godine 1387. se spominje franjevački samostan s crkvom sv. Marije u Srebrenici. Osmanlije su zauzele Srebrenicu 1463. godine.

Grad Kučlat se nalazio na visokoj stijeni iznad ušća Jadrta u Drinjaču, čiji su ostaci i danas vidljivi.

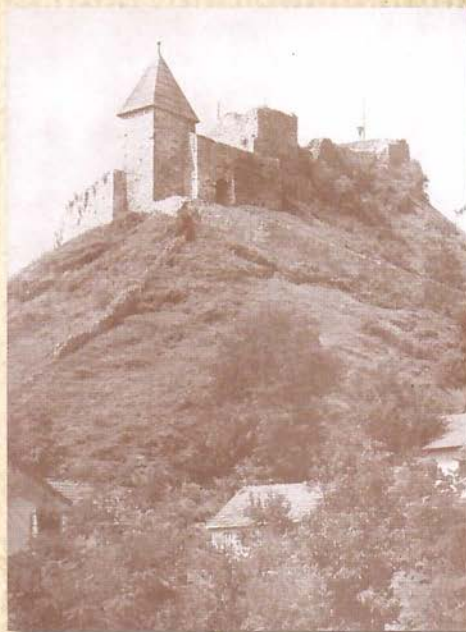

*Stari grad Srebrenik
kod Srebrenice*

U XV vijeku Kučlat se spominje kao značajno trgovačko mjesto u kojem su dubrovčani osnovali svoju koloniju, jer je preko njega vodio put za Zvornik, Srebrenicu i Srbiju. Početkom XV vijeka gradom je gospodario Hrvoje Vukčić, a 1410. godine predat je kralju Sigismundu. Osmanlije su ga zauzele 1463. godine.

Dobojgrad se nalazio u Župi Usori. Spominje se 1415. godine sa svojim podgrađem „*in Uxora subutus castrum Doboï*“ u kome stanuju kraljevski ljudi (vojnici).

Ostali srednjovjekovni gradovi i naselja koja se spominju na području sjeveroistočne Bosne su: **Kladanj**, **Zidine kod Koraja**, **Bijeljina**, **Kostirovo** kod Zvornika, **Pegište** kod Srebrenice, **Perin** u Birču, **Susjed** kod Srebrenice, **Ludmer** kod Bratunca, **Crnča** na Drini kod Bratunca, **Bratunac**, **Argentaria**, **Ljubskovo** u srednjem Podrinju, **Đurđevac** kod Srebrenice.

Stari grad Doboj

Privredno-ekonomske prilike

Ekonomsku osnovu feudalnog društva srednjovjekovne Bosne činila je *poljoprivreda*. U planinskim predjelima zemlje, glavni način privređivanja bilo je stočarstvo, a u plodnim dolinama rijeka i poljima preovladavala je zemljoradnja sa stočarstvom, kao dopunskom granom privrede.

Polovinom XIV vijeka, kao izuzetno važna privredna grana javlja se *rudarstvo*. Rudarstvo je dalo podsticaj za brži razvoj domaće trgovine i zanatstva, stvorilo je uslove za formiranje gradova i naselja, a time i osnovu za opšti ekonomski i društveni razvoj i uspon zemlje. Glavno rudarsko središte na području sjeveroistočne Bosne nalazilo se u *Srebrenici i njenoj okolini*, gdje se eksploatisala srebrna i olovna ruda.

U vezi s pojačanim razvojem rudarstva javlja se i *kovanje novca*. Prvi bosanski novac kovali su Mladen I i Mladen II Šubić. Taj novac kovan je po uzoru na mletačke matapanane.

Ban Stjepan II Kotromanić je kovao više vrsta dinara po uzoru na dubrovački novac. Tvrtko I kovao je mnogo manje novca od svojih prethodnika. Njegov novac, pored njegovog lika, nosi natpis: (*TVERTCO-BAN-BOSN.*). Nakon smrti kralja Tvrtka I, 1391. godine, Bosna dugo nije kovala svoj novac, nego je u opticaju bio dubrovački. Kralj Tvrtko II uvodi sasvim novi tip bosanskog novca. Na aversu je, iznad štita sa krunom, šljem, a ispod štita slovo T. Na reversu je lik svetog Grgura iz Nazijanza, u to vrijeme zaštitnika Bosne. Tvrtko II je kovao dinare, poludinare i srebrne groše. Njegov nasljednik, kralj Tomaš, nastavio je s kovanjem novca. On u legendu stavlja riječi na bosanskom jeziku (*GOS. TOMAS. KRA. BOSN.*).

Poslednji bosanski kralj Stjepan Tomašević kovao je isti novac kao i njegovi prethodnici. Nakon njegove smrti i uspostave osmanske vlasti u Bosni, prestaje kovanje domaćeg novca. Međutim, nekoliko godina kasnije, 1471., ugarski kralj je dao slavanskom banu Nikoli Iločkom titulu bosanskog kralja, koji, iako nije mogao osloboditi Bosnu od Osmanlija, kuje novac s natpisom (*M-NICOLAI-D-G-R-BOSNE*). Iz pisanih izvora se zna i za

*Dinar bana Stjepana II
Kotromanića*

„srebreničke dinare“, koji su se kovali u Srebrenici. U gradu Kotoru se kovao novac s likom kralja Tvrtka I i kralja Ostoje, a u Splitu novac s grbom Hrvoja Vukčića.

Trgovina i zanatstvo tek u XV vijeku, zadnjem vijeku državne samostalnosti, postaju važan faktor domaće privrede. Osnovni izvozni artikli bosanske privrede bili su:

srebro, olovo, živa, barit, zlato, vosak, meso, sir, med, šafran, žitarice, šumsko voće, divljač, krzno, koža, vuna, drvo..., a uvožena je so, ulje, vino, slatkiši, voće, konzervisana jela, morska riba, biber, biseri, svila, razne tkanine, talijansko staklo, srebrna puceta, razne vrste oružja, umjetničke slike, kujundžiski proizvodi, boje, lijekovi i dr. Glavni bosansko-humski trgovci su bili u dolini rijeka: Neretve, Drine, Prače, te Bosne i njenih pritoka, dok je Herceg Novi bio glavna bosanska luka i trg soli na bosanskom primorju, kojeg je 1382. godine sagradio Tvrtko I. Trgovačko-poštanski put je vodio i preko područja sjeveroistočne Bosne (*Dobojgrad-Gračanica-Srebrenik-Soli*), odakle se račvao ka *Bijeljini* (dalje za Mačvu) i *Teočaku* (dalje ka Zvorniku, Srebrenici i Srbiji). Preko Dubrovnika trgovalo se s italijanskim gradovima, te s Aleksandrijom, Turskom, Španijom i Sirijom.

Važan faktor u ekonomiji srednjovjekovne Bosne bili su *Dubrovčani*. Preko njih je išao glavni dio izvozne i uvozne trgovine. Oni su bili organizatori i finansijeri najvažnijih

poslovnih poduhvata, kreditori domaćih trgovaca, zakupci carina, majstori raznih zanata i sl. Zbog obima poslova Dubrovčani su formirali svoje kolonije širom Bosne. Na prostorima sjeveroistočne Bosne, njihove kolonije su bile u *Srebrenici, Teočaku, Kučlatu, Zvorniku, Soli i Bratuncu*.

Grad Herceg Novi kojeg je 1382. godine sagradio kralj Tvrtko I na bosanskom primorju da bude glavna bosanska luka i trg soli

Četverostruki dukat kralja Stjepana Tomaševića

Dinar kralja S. Tomaševića

Kultura i umjetnost

Lapidarna pismena na bosanskim natpisima.

Latinska pismena	Grčka pismena	Cirilika crkvena pismena	Cirilika svjetovna pismena	Bosanska pismena			Tipski oblici
				XIV. vijek	Početak XV. vijeka	Konac XV. vijeka	
A	Α	А	А	А	А, А	А, а	А
B	Β	В	В	В	В, В	В, в	В
V	—	Е	В	В	В, В	В, в	В
G	Γ	Г	Г	Г	Г, Г	Г, г	Г
D	Δ	Д	Д	Д	Д, Д	Д, д	Д
Gj	—	—	Ђ	Ђ	Ђ, Ђ	Ђ, ѓ	Ђ
E	—	Е	Е	Е	Е, Е	Е, е	Е
Z	—	Ж	Ж	Ж	Ж, Ж	Ж, ж	Ж
Z	Ζ	З	З	З	З, З	З, з	З
I	Ι	И	И	И	И, И	И, и	И
J	Ι	И	И	И	И, И	И, и	И
K	Κ	К	К	К	К, К	К, к	К
L	Λ	Л	Л	Л	Л, Л	Л, л	Л
Lj	—	—	Љ	Љ	Љ, Љ	Љ, љ	Љ
M	Μ	М	М	М	М, М	М, м	М
N	Ν	Н	Н	Н	Н, Н	Н, н	Н
Nj	—	—	Њ	Њ	Њ, Њ	Њ, њ	Њ
O	Ο	О	О	О	О, О	О, о	О
Ō	Ω	Ω	—	—	—	—	—
P	Π	Π	Π	Π	Π, Π	Π, π	Π
R	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ, Ρ	Ρ, ρ	Ρ
S	Σ	С	С	С	С, С	С, с	С
T	Τ	Т	Т	Т	Т, Т	Т, т	Т
Č	—	Ч	Ч	Ч	Ч, Ч	Ч, ч	Ч
U	—	У	У	У	У, У	У, у	У
F	Φ	Ф	Ф	Ф	Ф, Ф	Ф, ф	Ф
H	Χ	Х	Х	Х	Х, Х	Х, х	Х
C	—	Ц	Ц	Ц	Ц, Ц	Ц, ц	Ц
Č	—	Ч	Ч	Ч	Ч, Ч	Ч, ч	Ч
Dž	—	Д	Д	Д	Д, Д	Д, д	Д
S	—	Ш	Ш	Ш	Ш, Ш	Ш, ш	Ш
Ju	—	Ю	Ю	Ю	Ю, Ю	Ю, ю	Ю
Je, ja	—	Ј	Ј	Ј	Ј, Ј	Ј, ј	Ј

Geografski položaj na granici dviju velikih kulturnih sfera, Istoka i Zapada, u velikoj mjeri je odredio kulturnu fizionomiju teritorije Bosne i Hercegovine. Pored kulturnih, vjerskih i političkih razlika i uticaja, ali i sukoba i međusobnog prožimanja, sa Istoka i sa Zapada, došlo je do pojave još jedne komponente – stvaranja novih, originalnih, vlastitih kulturnih kvaliteta koji leže na vrijednostima staroslavenske kulturne baštine. Kao glavni domaći, bosanski elementi, u ovakvoj konstelaciji odnosa, mogu se označiti: samostalna bosanska država u politici, bosanska crkva u religiji, bosančica u pismenosti, umjetnost stećaka, bosanska minijatura, narodno zlatarstvo u umjetnosti, bosanska nošnja itd. Istočni kulturni uticaj je uglavnom dolazio preko Srbije, iz Vizantije i Osmanskog carstva, dok je zapadni kulturni uticaj dolazio prvenstveno preko Dubrovnika, Splita, Zadra, te kasnije preko Venecije i ostalih gradova sjeverne i južne Italije. Takođe, bilo je uticaja, ali mnogo slabijeg inteziteta i iz susjedne Hrvatske i Slavonije, kao i iz srednje Evrope.

Geografski položaj na granici dviju velikih kulturnih sfera, Istoka i Zapada, u velikoj mjeri je odredio kulturnu fizionomiju teritorije Bosne i Hercegovine. Pored kulturnih, vjerskih i političkih razlika i uticaja, ali i sukoba i međusobnog prožimanja, sa Istoka i sa Zapada, došlo je do pojave još jedne komponente – stvaranja novih, originalnih, vlastitih kulturnih kvaliteta koji leže na vrijednostima staroslavenske kulturne baštine. Kao glavni domaći, bosanski elementi, u ovakvoj konstelaciji odnosa, mogu se označiti: samostalna bosanska država u politici, bosanska crkva u religiji, bosančica u pismenosti, umjetnost stećaka, bosanska minijatura, narodno zlatarstvo u umjetnosti, bosanska nošnja itd. Istočni kulturni uticaj je uglavnom dolazio preko Srbije, iz Vizantije i Osmanskog carstva, dok je zapadni kulturni uticaj dolazio prvenstveno preko Dubrovnika, Splita, Zadra, te kasnije preko Venecije i ostalih gradova sjeverne i južne Italije. Takođe, bilo je uticaja, ali mnogo slabijeg inteziteta i iz susjedne Hrvatske i Slavonije, kao i iz srednje Evrope.

Bosančica i ostala pisma koja su se koristila u srednjovjekovnoj Bosni

Žarišta kulturnog života u samoj Bosni bili su: dvorovi vladara i nekih velikaša, samostani franjevaca i pravoslavni manastiri, kuće pripadnika Crkve bosanske, te u kasnije vrijeme varoši i gradovi. Bosna doživljava kulturni procvat za vrijeme kraljeva. Snažno kulturno središte na području sjeveroistočne Bosne postaje Srebrenica. Ostaje nerazjašnjeno zašto o kulturnom životu nekih velikih oblasti, kao što je Usora i Soli, nema gotovo nikakvih podataka.

Tokom cijelog srednjeg vijeka umjetnička obrada metala u Bosni bila je po obimu i po društvenom značaju jedna od najvažnijih umjetničkih djelatnosti. U stvaranju ove umjetnosti učestvovao je veliki broj umjetnika – zlatara, koji su, na žalost, gotovo uvijek ostajali anonimni. U historijskim izvorima spominju se zlatari Radoje (1349.) i Radoš Popović (1363.) iz Kušlata, i Divac (prva polovina XV v.) iz sela Mršica kod Vlasenice.

Zlatarski proizvodi služili su srednjovjekovnom čovjeku bilo kao čisti ukras bilo funkcionalno – kao ukrašeni predmet, ili dijelovi nošnje, oružja, bojne opreme, pokućstva, crkvenih predmeta, knjiga, slika i sl. Sudeći po sačuvanom arheološkom materijalu i običajima koji su se očuvali sve do danas, najčešću vrstu nakita uopšte predstavljaju naušnice i prstenje. Pronađene naušnice pokazuju nekoliko ustaljenih formi koje su karakteristične za ovu epohu bosanske kulturne prošlosti. To su: jednostavna karika, naušnica sa 3 koljenca u vidu manjih aplikacija, naušnice s 3 koljenca ukrašene uzdužnim filigranskim žicama ili nizom granula, naušnice s 3 ili 2 jagode, naušnice s privjeskom itd. Izrađene su od srebra ili bronzne tehnici filigrana i granulacije.

Prsten je bio raširen i kod žena i kod muškaraca svih društvenih slojeva, jer je pored funkcije ukrasa imao i simbolično ili kultno značenje. Prsten je izrađivan u obliku obične karike ili obruča od lima, bio je sa krunom ili kamenom, a često je imao i ulogu pečata. Takođe, kao i naušnice, najčešće je pravljeno od srebra i bronzne, a rijetko od zlata.

Stećci, srednjovjekovni nadgrobni spomenici, predstavljaju najznačajniju, najinteresantniju, ali i najmističniju kulturnu i umjetničku pojavu stanovnika srednjovjekovne Bosne i Hercegovine.

Naušnice otkrivene u grobovima na srednjovjekovnoj nekropoli na Kicelju, Tuzla

Srednjovjekovno prstenje iz fundusa Muzeja istočne Bosne Tuzla

Stećci

Stećak
s motivom ljiljana,
usamljen

Nekropola stećaka, lokalitet
Rakita, selo Popovići, Šekovići

Srednjovjekovni kameni nadgrobni spomenici u Bosni i Hercegovini, poznati kao *stećci* (naziv izveden od glagola *stojeći*), pojavljuju se pod raznim nazivima. Na njima su uklesani nazivi *bilig*, *kami*, *lieto* ili *kuća*. Kuća je naročito interesantan naziv jer odražava posebno duhovno shvatanje groba kao vječne kuće. Da bi i oblikom spomenika pokazao kako je zaista riječ o kući, srednjovjekovni majstorklesar mu je često davao i oblik kuće. To je odražavalo namjera pokojnikove porodice, a možda i njega samoga, da mu se za života i na onom svijetu osigura stanište. Sličan ovome je i naziv *lieto*, što u prijevodu znači krevet. Takođe, narod stećke naziva i *mramorjem*/*mramorima* što ukazuje na materijal od koga su isklesani.

Stećak je rijetko usamljen. Oni se obično nalaze u skupinama – *nekropolama*. U narodu se ove nekropole nazivaju još i *grčka groblja*, *divska groblja*, *mađarska groblja*, *svatovska groblja*, *kaurska groblja*, *turska groblja*, *stara groblja* itd. Karakteristika uže lokacije pokazuje tendenciju smještaja na povišenim mjestima, uz puteve i uopšte na položajima s kojih se pruža dobar vidik.

Prema evidenciji iz 1971. godine, na području Bosne i Hercegovine je bilo 58.547 stećaka. Rašireni su po čitavoj Bosni i Hercegovini, osim Posavine i zapadnog dijela Bosanske krajine, a ima ih i na prostorima zapadne Srbije i Crne Gore, zatim u Dalmaciji i mjestimično u Lici. Odnosno, stećci su pronađeni u svim krajevima koji su se stalno ili povremeno graničili ili bili u sastavu srednjovjekovne bosanske države. Razlog njihovog ne postojanja u sjevernom dijelu Bosne objašnjava se ugarskom vladavinom i njenim uticajem na tom području. Naime, Ugarska nije poznavala, niti odobravalala ovaj način sahranjivanja i obilježavanja grobova.

Osnovni oblici stećaka su *položeni* i *uspravni monoliti*. Najbrojniji su ležeći spomenici (95% od ukupnog broja stećaka). Od ležećih spomenika najviše je *sanduka*, 37.312 primjerka ili 63,7% od ukupnog broja stećaka, *ploča* 12.734 ili 21,7%, *sljemenjaka* (sarkofaga) 5.437 ili 8,3%; dok su kod uspravnih najbrojniji *stubovi* (obelisci) sa 4.466 primjeraka ili 4,2%, *krištače* 305 ili 0,5%, te *stele* i *nišani*. Uspravni stećci se najvećim dijelom nalaze na području sjeveroistočne Bosne.

Stećak u obliku ploče, lokalitet Zidine, Koraj

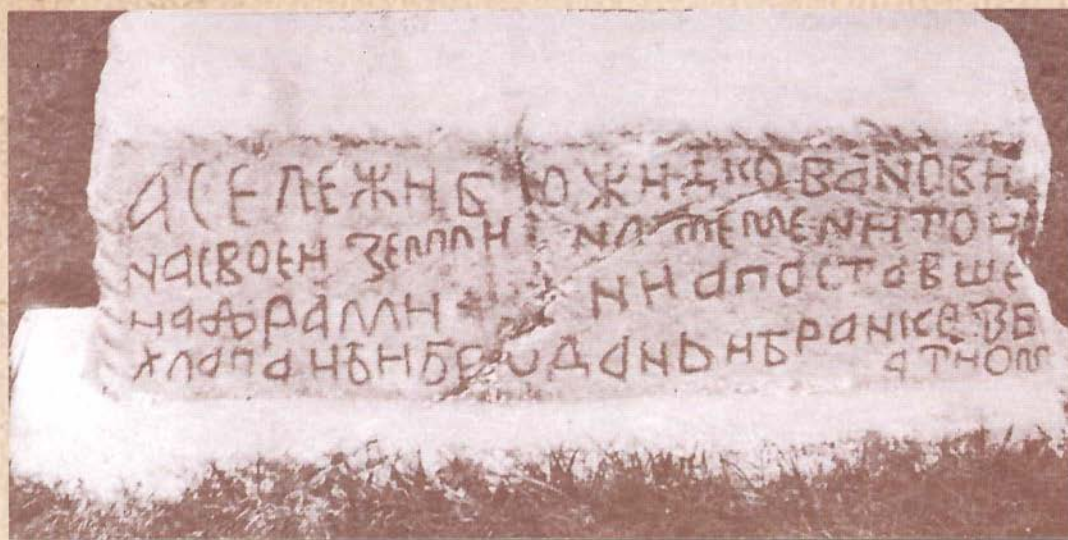

Sljemenjak, lokalitet Stupari, Kladanj (lijevo)

Stela, lokalitet Banjevići, Bratunac (desno)

Stećak s ukrasom se tretira kao umjetničko dijelo, a sa natpisom vrlo važan historijski izvor. Broj stećaka s ukrasom je vrlo mali, svega 8,5% od ukupnog broja. To nije bilo zbog manjka ukusa ili odsustva želje, već ekonomske snage onih koji su ove spomenike ukrašavali. Još je manji broj stećaka s natpisom, samo 350 primjeraka. Rijetko prisutstvo natpisa na stećku je posljedica slabe pismenosti ondašnjih ljudi, pa zato i malog broja pisara koji su sastavljali tekst. Natpis je tražio veće troškove, zbog čega su se oni uglavnom nalazili na spomeniku bogatih ili, što se znatno rijede dešavalo, siromašnih, ali po nečemu zaslužnih ljudi, kao što su, na primjer, ratnici.

A se leži Božičko Vanovičb
(Banovič) na svojej zemlji na
plemenitoj i [n]a Drame[ši]ni, a
postaviše... Hlap[a]cb (ili
Hlapa) i ħ(ja) Vogdanb
(Bogdanb) i ħ(ja) Rajko z
b[r]atijom [b]

Lokalitet Banoviči selo

Umjetničko oblikovanje stećaka izvodi se u dvije klesarske tehnike: *plitki reljef* (koji je najčešći) i *gravirani klesarski crteži*.

Stećci s motivom podignute
ruke u ime pozdrava,
nekropola u Radmilji

Glavni ukrasni motivi stećaka mogu se svrstati u nekoliko grupa: *socijalni simboli* (grbovi, figure životinja, ljiljani, rozete, predstave mača i koplja), *religiozni simboli* (križ, krst), *solarni simboli*: predstave sunčanog simbola, svastike i polumjeseca i zvijezde). *Figuralne predstave* su najzanimljivije, te u kulturnom i umjetničkom smislu najvrednija

grupa ukrasa na stećcima (scene iz lova, predstave bojnih igara, te raznih životinja, dok su portreti pokojnika relativno malobrojni); *čisti ornamenti* se pojavljuju u 3 skupine: arhitektonski motivi (predstave arkade, okviri od tordiranih traka, krovovi, predstave kuće), biljni motivi (loza, vitica s trolistom, ljiljan, loza s grožđem) i geometrijski motivi (cik cak linije, krug, spirala i sl.).

Natpisi na stećcima pisani su *bosančicom*, pismom srednjovjekovne Bosne. Pored bosančice u upotrebi je bilo i grčko pismo, glagoljica, ćirilica i latinica. Zahvaljujući tim natpisima dokazano je da pod stećcima leže bogumili (pripadnici Crkve bosanske), Vlasi, pravoslavci i katolici, odnosno oni koji su živjeli za vrijeme srednjovjekovne bosanske države, dok je manje stećaka koji su podizani na grobovima umrlih u doba vladavine Osmanlija u Bosni.

Stećke su klesali posebno sposobni i nadareni ljudi, a najpoznatije klesarske škole ili pravca su bile u Hercegovini-Stolac i u Bosni-Ludmer kod Bratunca. Klesari su bili vrlo cijenjeni i poštovani, a najpoznatiji su bili: Grubač, Bogdan, Braja, Radoje; dok su među pisarima stećaka najpoznatiji bili: Bogiša, Bratoje, Gojčin, Kulduk, Ivan, Juraj, Pribislav i drugi.

Stećci se, u vidu ploča, javljaju još u XII vijeku (ploča s natpisom trebinjskog župana), a masovnije se javljaju u XIV vijeku za vrijeme vladavine bana Stjepana II i kralja Tvrtka I. To je zlatno doba gradnje stećaka, koje se poklapa sa vremenom u kojem je Bosna bila najjača i najveća srednjovjekovna država na zapadnom Balkanu. Najveći broj sanduka potiče upravo iz tog doba.

Na području sjeveroistočne Bosne nalazi se veliki broj, kako nekropola, tako i usamljenih stećaka. Uglavnom se radi o stećcima koji su ukrašeni figuralnim predstavama ili motivima koplja, ruke, ili mača, dok u ornamentici dominira spirala i rijede se susreće loza. Najviše se stećaka nalazi na padinama i platoima planine Konjuh, te oko Kladnja, Kalesije, Zvornika, Srebrenice, Šekovića, Bratunca, Banovića, Đurdevika, Živinica, Teočaka, Sapne, Lopara, Koraja, Čelića i Tuzle. Rijetko se, ili gotovo nikako, javljaju u okolini Srebrenika, Gračanice, Gradačca, Lukavca, Modriče, Orašja i Brčkog.

Stela, Dvorište muzejske zbirke u Zvorniku

Stela sa motivom ruke, lokalitet Par Selo, Tuzla

Pečati

Važan i često upotrebljavani simbol vlasti i vladara, uz prijestolje, krunu, žezlo, mač, zastavu i grb, jesu *pečati*.

Nekoliko desetina sačuvanih primjeraka pečata sa područja srednjovjekovne Bosne i Huma predstavlja najpotpuniju zbirku srednjovjekovnih pečata na području zapadnog Balkana. Po društvenoj ulozi vlasnika, bosanski pečati se mogu svrstati u tri osnovne grupe: pečati bosanskih i humskih vladara, pečati oblasnih gospodara i pečati pojedinih feudalaca.

Najstariji primjerak pečata sa područja Bosne i Hercegovine je olovna bulla humskog kneza Miroslava iz druge polovine XII vijeka, koja je danas, nažalost zagubljena. Iz XIII vijeka sačuvana su po dva pečata humskog kneza Andrije i bosanskog bana Ninoslava.

Bosanski vladari, a posebno kraljevi, su imali pečatni prsten, te mali, srednji i veliki pečat. Medusobno su se razlikovali po pečatnom amblemu i legendi. Takođe, pečati su se prenosili s jednog na drugog kralja, a mijenjao se samo dio legende koja se odnosila na ime vladara. Vlastite

pečate imali su i koristili: ban Stjepan II Kotromanić, kraljevi Tvrtko I, Stjepan Dabiša, Ostoja, Tvrtko II. Kraljica Jelena se služila srednjim pečatom svog muža Dabiše, a kralj Stjepan Ostojić pečatom svog oca Ostoje. Pečatima kralja Tvrtka II služili su se poslednji bosanski kraljevi Stjepan Tomaš i Stjepan Tomašević.

Pravo na izradu i korištenje pečata u XIV i XV vijeku su, pored vladara, imali i oblasni gospodari (Sankovići, Pavlovići, Kosače, Vlatkovići-Radivojevići i Hrvatinići). Pečate su, iako među sačuvanima nema nijednog primjerka, imali i gradovi, varoši, Crkva bosanska, samostani, manastiri, trgovci.

Pečat bana Stjepana II Kotromanića

Srednjovjekovno bosansko pečatno prstenje

*Veliki pečat kralja Tvrtka I
(lijevo)*

Pečat kralja Tvrtka II (desno)

Kao materijal za pečačenje u srednjovjekovnoj Bosni najčešće se koristio pčelinji vosak. Crveni vosak je bio rezervisan samo za vladare i privilegovane oblasne gospodare. Postojala su dva osnovna postupka za pečačenje. Po prvom postupku, pečat je mogao biti obješen na svilenoj vrpici, odnosno na traci od kože, pergamenta ili papira, koja je prethodno provučena kroz rupice na ispravi – tzv. viseći pečat. Po drugom postupku, pečatna gruda nalijepljena je na samoj ispravi tako da obuhvata i trake od pergamenta ili papira.

Veliki i srednji pečati, uz pečatni amblem, redovno imaju i legendu. Mali pečati često nemaju legendu, ili su na njima urezani samo inicijali. Na prstenju se legenda nalazi samo iznimno. Sadržaj legende čini: oznaka pečata, ime vlasnika i njegova titula, koja je uvijek nešto skraćena u odnosu na formulaciju u pisanim dokumentima. Jezik pečata je bosanski ili latinski. Sve legende na pečatima bosanskih kraljeva, izuzev jednog Ostojinog i jednog pečata Tvrtka II, pisane su na latinskom jeziku. Na pečatima banova Stjepana II i Tvrtka I postoji dvojezični natpis. Oblasni gospodari obično koriste bosanski jezik.

Prema vrsti pečatnog amblema, postoje pečati s portretima, grbovima i drugim simbolima. Među portretnim pečatima ističu se kraljevski prijestolni pečati, na kojima je kralj predstavljen da sjedi na prijestolju. Specifičan portret nalazi se na tzv. konjaničkim pečatima, gdje je vladar, ban ili kralj, prikazan kao konjanik u punoj ratnoj opremi.

Bosanski srednjovjekovni pečati, posmatrani s umjetničkog aspekta, predstavljaju vrhunska djela pečatorezne vještine srednjeg vijeka u jugoistočnoj Evropi.

УНМЕШНА НЕСА НСВТОГА ДУА ДУБ СТИ ГИШУРЬ ПУКО МЪМАНЬ СТИ НАМЪ ГИШУРЬ КОСМЪ
 ПСКН НГАТМОИ КНЕЗЪ ХАМАНСАВЪ ДАБЕ КЪДОМО ВСЕМЪ ХУМАМЪ КОСМЪСКИМЪ
 ДАСКА КЪДО НАШУ ШИДЪ МЛО ГИШУРЬ КИМЪ ПКСИДЪ РОДНЪСАМЪ НАШУНЪ НСКОЮ КНЕЗЪ
 ХАККОСАВЪ СИНЪ КНЕЗЪ ПРЪКТОНИА КЛУЧКОЮ ПРЪСАДЪ МЪ БЕЛИКИМЪ РАДОСАВОМЪ
 ПРЪСАДЪ ГОСУМЪ БЕЛИКИМЪ РАДОСАКОМЪ ПРЪСАДЪ ПРЪЧЕМЪ РАДОМИРОМЪ ПРЪСАДЪ
 НАВЪУКОМЪ ПРЪСАДЪ СЪМЪ ПРЪСАДЪ КОСМОМЪ ДАКМЪ УНАЮ ХАККОСАВЪ
 СЪЗЪМЪ ПННОРЪСАМЪ НИТО КАМЪ НЕДУНИИ ЧАБ ДАКМЪ НЕМЪ НЕДУНИИ ПЪАБ ПЪ
 МОЖЕКА ДОУНЪ ПННЪ ДАКМЪ НЕПОСАДЪШАХЪ КАСКЕТЕ НЕКОВЪ ДУЕМЪ СЪРАШИНЪ
 КЛЕВЪСАВЪ ДАСКА ПРЪСАДЪ ДОКВНИИ МЪМАНЪ ДАСЕ ШИРАНИ ДАДЪДОГОКО МЪ
 УНТИИ ПНЦАГОРЕ НЕВСИСА СМЕ ПРЪКТОНИА УНЦАГОРЕ НЕВЪРЕ ДАСКА ПЪСАДЪ
 ШИТА МЪ ВЪРЕ МАТМА НЪ ШИУМЕ МОБАНЪКЪ МАТЕРНИИ ИДЕСА ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ
 НЕСЕИ УНИИ МАМОНИИ ПНАСНИ ВЪРЕ ДАСКА КНЕЗЪ ХАККОСАВЪ ДАБЕ ПЪСАДЪ ДАБЕ
 ДИИ ПЪСАДЪ КЛИНЪ ПРЪСАДЪ НАБЕ ГРАДА КЛУЧЪ ИКОТОРИ ПСОМЪ ДАКМЪ
 НАШИНЪ ХАДАВЪ ПНЦАДЪ ПРЪСАДЪ КЛАДЪ РОЦЕ ХАККОСАВЪ ДАСЕКА ОМЪ ПЪСАДЪ
 ШИТА ДОМЕА ДЕМНОМЪ ПРЪСАДЪ ЕГОХЪ ПНЦАГОРЕ ПРЪСАДЪ КНЕЗЪ ХАККОСАВЪ
 ПРЪСАДЪ ШИТАВЪШЕМЪ ДАКМЪ ДАСКА ПН ГИШУРЬ ПРЪСАДЪ КОАНИКО МОЖИИ ПНЦАДЪ
 ДАКМЪ ПНЦАДЪ ХАККОСАВЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ХАКМЪ ДАДЪСАДЪ ДАБЕ
 ПТОЧЕ ДАКМЪ ПРЪСАДЪ САВАЦА ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ
 ХИДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ
 ПОГА ПРЪСАДЪ ПРЪСАДЪ

Povelja bana Stjepana II
 izdata 1323, godine knezu
 Vukoslavu Hrvatiniću,
 u prisustvu djeda bosanskog i
 drugih bogumilskih starješina

Prilozi

Historijska karta srednjovjekovne Bosne

Historijska karta Bosne u doba bana Mateja Ninoslava, oko 1244. godine

Historijska karta osmanskog osvajanja Bosne

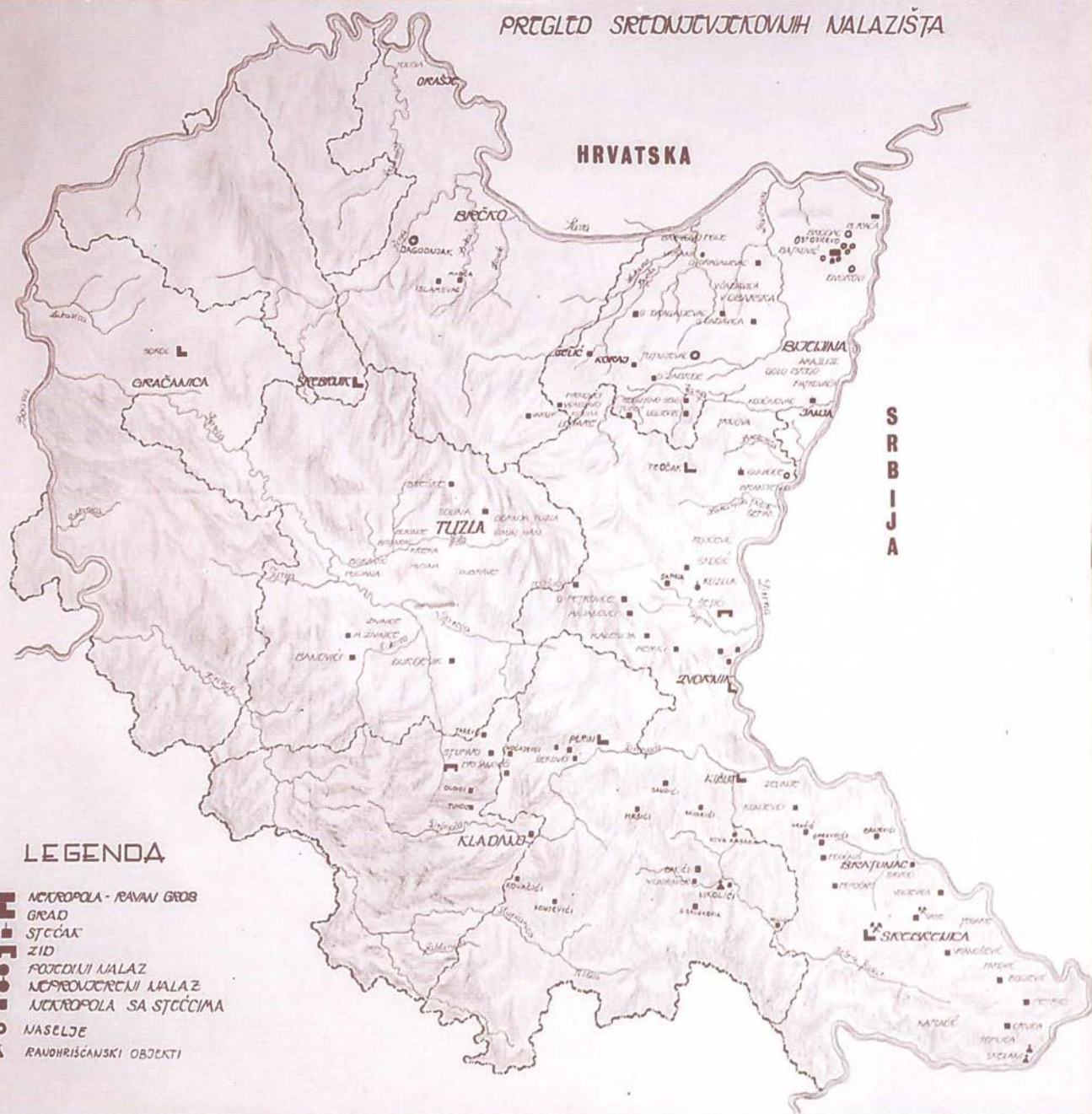
Karta sredjovjekovnih nalazišta na području sjeveroistočne Bosne

PREGLAD SREDNJEVJEKOVNIH NALAZIŠTA

LEGENDA

- NEKROPOLA - RAVAN GROS
- ▣ GRAD
- ▣ STČĆA
- ▣ ZID
- POJEDINI NALAZ
- NEPROVJERENI NALAZ
- NEKROPOLA SA STČĆIMA
- NASELJE
- ▲ RANOKRISTIĆANSKI OBJEKTI

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Dokumentacija Arheološkog odjeljenja JU Muzej istočne Bosne Tuzla

Literatura

- Andelić Pavao, (1966.): *Doba srednjovjekovne bosanske države*, G.A., Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine, Sarajevo, str. 405 – 537.
- Bakalović Mirsad, (2004.): *Novac na tlu sjeveroistočne Bosne*, Tuzla.
- Bakalović M., (2006.): *Ranosrednjovjekovna nekropola Kicelj kod Tuzle*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Godišnjak, Knjiga XXXV, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga 33, Sarajevo, str.179-195.
- Basler dr. Đuro, (1985.): *Župa i grad Soli u srednjem vijeku*, G.A., Sto godina Fabrike soli u Tuzli, Tuzla, str. 17 – 20.
- Baum Milica, (1957.): *Župa Soli*, Zavičajni Muzej u Tuzli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Knjiga I, Tuzla, str. 8 – 37.
- Baum M., (1958.): *Nekoliko interesantnih stećaka na području istočne Bosne*, Zavičajni muzej u Tuzli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Knjiga II, Tuzla, str. 54 – 65.
- Bešlagić Šefik, (1971.): *Stećci kataloško-topografski pregled*, Sarajevo.
- Čirković Sima, (1964.): *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd.
- G.A. Iljinski, (1906.): *Povelja bana Kulina – kritička analiza*.
- Imamović dr. Enver, (1995.): *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Sarajevo.
- Imamović dr. E., (1998.): *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
- Imamović dr. E., (1999.): *Historija bosanske vojske*, Sarajevo.
- Imamović dr. Mustafa, (1998.): *Historija Bošnjaka*, Sarajevo.
- Karan Milenko, (2001.): *Psihologija stećaka*, Niš.
- Kovačević Desanka, (1961.): *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 13, Sarajevo.
- Kreševljaković Hamdija, (1953.): *Stari bosanski gradovi*, Naše straine, Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine, Knjiga I, Sarajevo, str. 7 – 47.
- Nilević dr. Boris, (1998.): *Proces afirmacije srednjovjekovne bosanske države*, G.A., Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo, str. 57 – 80.
- Šunjić dr. Marko, (1998.): *Kraj srednjovjekovne bosanske države*, G.A., Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo, str. 83 – 95.
- Truhelka dr. Ćiro, (1901.): *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XIII, Sarajevo, str. 71 – 112.
- Truhelka dr. Ć., (1905.): *Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribiča*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVII, Sarajevo, str. 1 – 51.
- Vego Marko, (1957.): *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo.

Sadržaj

HISTORIJA SREDNJOVJEKOVNE BOSANSKE DRŽAVE S AKCENTOM NA ŽUPE SOLI I USORA	5
POVELJA KULINA BANA IZ 1189. GODINE	12
BOSANSKI BANOVI I KRALJEVI	14
GRADOVI I NASELJA	16
PRIVREDNO – EKONOMSKE PRILIKE	22
KULTURA I UMJETNOST	24
STEĆCI	26
PEČATI	30
<i>PRILOZI</i>	33
<i>BIBLIOGRAFIJA</i>	39

